

Павлова М. А.,
аспірант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕЮДИЦІЇ З ДЕЯКИМИ СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

THE COMPARISON OF COLLATERAL ESTOPPEL AND CERTAIN RELATED CATEGORIES

Стаття порушує питання співвідношення презумпції, фікції та прецеденту із преюдицією як категорій, що виникли одночасно й мають спільне джерело походження. У результаті дослідження формулюються концептуальні відмінні характеристики преюдиції.

Ключові слова: преюдиція, презумпція, прецедент, співвідношення категорій, межі застосування.

Статья затрагивает вопросы соотношения презумпции, фикции и прецедента с преюдицией как категорий, которые возникли одновременно и имеют общие корни происхождения. В результате исследования формулируются концептуальные отличительные характеристики преюдиции.

Ключевые слова: преюдиция, презумпция, прецедент, соотношение категорий, границы применения.

The scientific article raises issues of the comparison of the presumption, precedent and collateral estoppel as categories that occurred at the same period and had common origin. The research result presents conceptual distinguishing characteristics of collateral estoppel.

Key words: presumption, precedent, collateral estoppel, comparison of categories, application scope.

Питання співвідношення преюдиції із суміжними поняттями цікавить багатьох дослідників, у зв'язку з тим що при порівнянні правових явищ у виявах відмінностей легше розпізнати найважливіші ознаки об'єкта дослідження та віднайти його сутність. Значний внесок в розробку цього питання зроблено А.В. Карданцем та І.Л. Петрухіним, праці яких є підґрунтям для подальшого наукового пошуку. Також використовувалися результати досліджень В.К. Бабаєва, О.А. Курсової, М.С. Строговича, О.О. Кримова, Н.Н. Цуканова й інших щодо визначення основних ознак і властивостей окремих правових категорій.

Разом із тим низка теоретичних положень, які стосуються преюдиції, залишається дискусійною. Зокрема, не склалося єдиної думки щодо поняття преюдиції та її сутності. Тому видається актуальним співвіднесення феномена преюдиції із суміжними інститутами, за допомогою якого можна виявити такі відмінні риси й надати в подальшому її чітку детермінацію.

Серед категорій, які мають схожі з преюдицією характеристики та спільні корені свого походження, можна назвати передусім презумпції, фікції і прецедент; інститути, які намагаються запровадити в Україні, – проміжне рішення, преюдиціальний запит; а також принципи *res judicata*, обов'язковості та визначеності судового рішення тощо.

Стаття присвячена співвідношенню категорій презумпції, фікції і прецеденту із преюдицією як таких, що виникли одночасно й мають спільне з нею джерело походження.

Відомо, що презумпції, фікції та преюдиції були запроваджені в Стародавньому Римі в період формулярного процесу. Презумпція від латинської мови –

це припущення, основане на ймовірності. На відміну від достовірності, ймовірність ґрунтується на сумніві як на «інтелектуальній емоції», що виражається в стані невпевненості, яка виникає у зв'язку з недостатністю інформації, необхідної для прийняття правильного і твердого рішення [10, с. 356].

Презумпції являють собою перевірені практикою узагальнення високого ступеня ймовірності, що допускають урахування специфіки випадків, які не охоплюються ними [2; 14, т. 1, с. 147, 349–353], тобто презумпції завжди допускають винятки із правил, сформульованих ними.

Застосування презумпцій полягає в тому, що за наявності (установлення) одного з фактів, зв'язок яких виражений презумпцією, робиться висновок про існування іншого факту; останній, отже, виводиться з презумпції (презюмується) [10, с. 344]. Деякі правознавці тлумачать презумпцію як визнання певного факту юридично достовірним, доки не буде доведено зворотнє [8, с. 10]. Тому на практиці конструкція презумпції найчастіше має форму: «Уважається, що факт має місце, поки не буде доведено протилежне». Презумпція припиняє свою дію в момент надання доказів недостовірності факту.

На відміну від презумпції, преюдиція ґрунтується на засадах визначеної, віднайдені істини, а не на припущенні щодо її існування, має характер достовірності суджень, сформульованих нею, а не ймовірності. Умовно виражається формулою: «Доведено, що факт має місце». Преюдиція припиняє свою дію в момент виникнення обґрунтованих сумнівів щодо істинності висновку. При цьому висновки про наявність факту, щодо правильності яких є сумніви, переглядаються: доводиться протилежне або під-

тверджується встановлене, тобто роль преюдиції (звільнення від тягара повторного доведення раніше встановлених фактів) зводиться нанівець.

На думку А.В. Карданця, на відміну від преюдиції, презумпція є спростовною, а преюдиція передбачає достовірні висновки у справі й тому вона незаперечна [5, с. 36]. Таку тезу не можна вважати правильною, тому що існує велика кількість законодавчо закріплених неспростовних презумпцій, у силу закону вони не можуть піддаватися сумнівам і не може доводитися протилежне. Яскравим прикладом можна назвати положення частини третьої статті 76 Цивільного процесуального кодексу України, відповідно до якого якщо особу, якій адресовано судову повістку, не виявлено в місці проживання, повістку під розписку вручають будь-кому з повнолітніх членів сім'ї, котрі проживають разом із нею, а за їх відсутності – відповідній житлово-експлуатаційній організації або виконавчому органу місцевого самоврядування [1]. Поза текстом норми залишилися вказівка на те, що таке вручення розписки вважається належним повідомленням учасника процесу про час і місце судового розгляду справи. Ця норма закону ґрунтується на тому припущенні, що особа, яка отримала повістку замість адресата, обов'язково повідомить його про це, тобто на припущенні про добросовісність вищевказаних осіб.

Також, підтримуючи позицію І.Л. Петрухіна, необхідно зауважити, що спростування правових презумпцій не варто розуміти як спростування істинності судження, яке містить презумпція. Це судження дає об'єктивну оцінку певного соціального явища, хоча й містить вірогідну його характеристику. Тому поняття «спростування презумпції» потрібно розуміти в тому сенсі, що спростовується її можливість застосування до конкретного випадку [11, с. 343].

Стосовно спростування преюдиції можна сказати, що фактично його теж не існує. У разі виникнення сумнівів щодо істинності встановленого юридичного факту, преюдиція не може бути застосована. Вона як висновок щодо наявності факту взагалі припиняє своє існування, тому що не виконується вимога достовірності преюдиціальних фактів, а отже, немає потреби її спростовувати. Водночас сумніви викликають необхідність перегляду або нового доказування раніше встановлених фактів, так починає працювати презумпція істинності правозастосовного акта, який набрав законної сили, необхідність спростування якої найчастіше сприймають як спростування преюдиції. Під поняттям «спростування преюдиції» доцільно розуміти обґрунтування (необов'язково доказами) сумнівів стосовно правильності висновків компетентного органу щодо певного юридичного факту.

Якщо підвести підсумок, то спільною рисою презумпції та преюдиції є те, що обидві дають змогу попередньо вважати певні факти такими, які повністю відповідають реальній дійсності. Інший бік цієї медалі полягає в ступені вірогідності їх існування. Преюдиція та презумпція є засобами доказування й використовуються для прискорення провадження по

справі та однакового застосування норм матеріального і процесуального права.

Обидві категорії є формами передрішень щодо юридичних фактів. Однак преюдиція існує тоді, коли вже є вирішене питання (справа), яке містить ті самі факти, що мають розглядатися в справі (питанні), яка вирішується. А у випадку припущення передрішення має місце тоді, коли є достовірні знання про результати неодноразового, довготривалого встановлення певних фактів і зв'язків між ними. Останнє є вираженням презумпції.

Однією з головних відмінностей преюдиції є те, що її застосування обмежується лише правозастосовною діяльністю, а сила – дією правозастосовного акта, крім того, казуальні преюдиції стосуються лише осіб (або однієї особи), які брали участь у процесі. Натомість презумпція є більш універсальним правовим засобом, який може закріплюватися в будь-якому нормативно-правовому акті, її застосування може здійснюватися в усіх сферах юридичного процесу, дія поширюється на невизначене коло суб'єктів і правовідносин, які підпадають під дію цього нормативного акта. Саме ця риса дає змогу однаково й обґрунтовано вирішити будь-яку невизначену типову ситуацію, якщо припустити, що певний факт є достовірним [15, т. 1, с. 506].

Преюдиція має спільні риси із *правовими фікціями*. Питання фікцій у теорії права набуло комплексного загальнотеоретичного висвітлення завдяки фундаментальному дослідженню О.О. Курсової [9].

У загальному сенсі фікція – це положення, яке з моменту утворення позбавлене істинності. Використання цього прийому надає можливість робити істотні висновки, позбавляючи необхідності давати зайві пояснення з приводу тих чи інших фактів, явищ [3, с. 25]. Правові фікції – це закріплені в правових актах нормативні приписи, що умовно проголошують факт (чи обставину), який не є встановленим, тобто неіснуюче положення, але в силу певних обставин визнається законодавцем як реальне і стає у зв'язку з цим обов'язковим.

Такі фікції, як усиновлення, визнання громадянина безвісти зниклим, оголошення громадянина померлим, зняття судимості тощо, одночасно є преюдиціями, тобто, якщо фікції встановлюються компетентними органами, знаходять своє оформлення у відповідних правозастосовних актах, стосуються певного кола осіб і мають значення для вирішення інших правових питань за участі тих самих осіб, проте не завжди відповідають реальній дійсності, набувають значення преюдиції. Головними спільними рисами обох категорій можна назвати визнання компетентним органом певного юридичного факту достовірним, а також роль, яку вони відіграють під час провадження справи. Фікції так само, як і преюдиції, є засобом юридичної техніки, спрямованим на скорочення ходу й обсягу правової діяльності, а також полегшення встановлення фактів і процесуальної економії.

Дослідження історії виникнення і становлення інституту преюдиції вказують на те, що *прецедент*

був одним із її виявів і згодом виділився в окрему категорію.

Оксфордський словник визначає «прецедент як приклад судової справи, що приймається або може бути прийнятим як зразок чи правило для наступних справ чи за допомогою якого може бути підтверджено або пояснено будь-який аналогічний акт чи обставину» [7, с. 7–8]. Р. Давид окреслив судовий прецедент як рішення по конкретній справі, яке є обов'язковим для судів тієї чи іншої інстанції під час вирішення аналогічних справ або слугує приблизним зразком тлумачення закону, що не має обов'язкової сили [4, с. 257]. Професор Лондонського університету Д. Ллойд зауважує, що прецедент являє собою «рішення суду, яке розглядається або як обов'язкове, або як необхідне, що належить уважному вивченню, коли інший суд повинен вирішити таке саме чи схоже питання» [12, с. 151]. Сучасні українські вчені розглядають прецедент як провідне джерело права англосаксонського типу правових систем. Зокрема, у новій Юридичній енциклопедії вказано: «правовий прецедент (від лат. praecedens – той, що передує) – спосіб зовнішнього вираження і закріплення індивідуального правила поведінки, яке встановлюється компетентним органом держави для врегулювання конкретної життєвої ситуації і стає загальнообов'язковим у регулюванні аналогічних конкретних життєвих ситуацій» [16, т. 5, с. 77].

Вищенаведені дефініції вказують на те, що поняття прецеденту варто розглядати в широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні прецедент – це загальне правило, відповідно до якого досвід, який мав місце раніше, є прикладом або виправданням для висновків щодо подальших випадків подібного роду [13, с. 232].

У вузькому (юридичному) розумінні прецедент – це юридичне правило, згідно з яким рішення по конкретній юридичній справі уповноваженого органу набуває загальнообов'язкового значення під час вирішення подібних юридичних справ у майбутньому [6, с. 125].

Прецедент ґрунтується не на достовірності (як преюдиція) або ймовірності (як презумпція) фактів, а на правильності рішення попереднього питання й авторитетності органу, який прийняв таке рішення, та несе в собі норми права.

Отже, прецедент і преюдиція є рішеннями певних питань на основі попередніх висновків, які «йдуть попереду» наступних рішень і мають попередній вплив на їх формування. Преюдиція, так само як і прецедент, тісно пов'язана з можливістю суддівсько-

го розсуду, що дає суду право використовувати її чи ні. Залежно від нетиповості юридичної ситуації, суб'єкт застосування права може відмовитися від наявного прецеденту, створивши тим самим новий, а у випадку із преюдицією за наявності сумнівів у достовірності встановлених фактів – перевіряти й установлювати факт наново.

Об'єктивні межі прецеденту обмежуються лише типовістю ситуації, яка й зумовлює його реалізацію. Натомість застосування преюдиції можливе у випадку розгляду конкретного факту. Вона дає змогу використовувати лише певні факти з конкретної юридичної справи щодо недоведених обставин іншої юридичної справи. Отже, преюдиція встановлює юридично значимий зв'язок між фактами й обставинами різних юридичних питань, а прецедент – зв'язок досвіду, отриманого в результаті прийняття рішення по юридичному питанню, і необхідності прийняття рішення з аналогічних питань у майбутньому [5, с. 54].

На відміну від преюдиції, прецедент має істотну динамічність, оскільки може повністю або частково змінюватися суб'єктом застосування на його розсуд і є засобом заповнення прогалів у праві. Отже, прецедент створюється тим органом, який уперше правильно вирішив те чи інше юридичне питання. Преюдиція може реалізовуватися тільки уповноваженим суб'єктом застосування правових норм, який не може відступати від приписів законодавця, тим самим не може переформулювати й саме правило застосування преюдиції.

Співвіднесення преюдиції із суміжними категоріями надає можливість виділити певні її суттєві ознаки для подальшого визначення чіткої детермінації цього явища та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення концепції преюдиції. Отже, встановлено, що найбільш істотною відмінністю преюдиціальних суджень від презумптивних є визначеність і достовірність, тобто свій преюдиціальний характер вони втрачають у момент виникнення сумнівів щодо них. На відміну від фікцій, преюдиція є результатом встановлення юридичних фактів, а не їх підміною. Від прецеденту преюдицію відрізняє обмеження дії конкретним юридичним фактом, тоді як прецедент обмежується типовістю ситуації. Також варто зазначити, що преюдиція є результатом розгляду певного правового питання компетентним органом, необхідним для вирішення іншої конкретної справи, а прецедент – правилом вирішення типової правової ситуації, сформульованим під час розгляду певної справи раніше.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № № 40–41, 42. – Ст. 492.
2. Бабаєв В.К. Презумпции в советском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / В.К. Бабаєв. – Свердловск, 1969.
3. Бабаєв В.К. Презумпции в советском праве : [учебное пособие] / В.К. Бабаєв. – Горький, 1974. – 124 с.
4. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В.А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 400 с.
5. Карданец А.В. Преюдиция в российском праве. Проблемы теории и практики : дисс. ... канд. юрид. наук / А.В. Карданец. – Н. Новгород, 2002.

6. Кожевников С.Н. Государство. Политика. Право : [краткий словарь терминов и разъяснений по правоведению] / С.Н. Кожевников, А.П. Кузнецов. – Н. Новгород, 2000. – 204 с.
7. Кросс Р. Прецедент в английском праве / Р. Кросс ; под общ. ред.: Ф.М. Решетников (предисл.) ; пер., предисл.: Т.В. Апарова. – М. : Юрид. лит., 1985. – 238 с.
8. Крымов А.А. Правовые презумпции в уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А.А. Крымов. – М., 1999.
9. Курсова О.А. Фикции в российском праве : дисс. ... канд. юрид. наук / О.А. Курсова. – Н. Новгород, 2001.
10. Петрухин И.Л. Презумпции и преюдиции в доказывании / И.Л. Петрухин // Теория доказательств в советском уголовном процессе / под ред. Н.В. Жогина. – 2-е изд., исправленное и дополненное. – М., 1973. – 456 с.
11. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации / отв. ред. И.Л. Петрухин, И.Б. Михайловская. – 3-е изд. – М. : Проспект, 2013. – 688 с.
12. Пяткина С.А. О теории источников права в английской юриспруденции / С.А. Пяткина // Ученые записки Всесоюзного научно-исследовательского института Советского законодательства. – Вып. 19. – М., 1969. – С. 144–158.
13. Словарь иностранных слов: актуальная лексика, толкования, этимология / [Н.С. Арапова, Р.С. Кимягарова и др.]. – 2-е изд., дополненное. – М., 1999. – 335 с.
14. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М., 1968. – Т. 1. – 1968. – 470 с.
15. Цуканов Н.Н. О критериях правовой презумпции / Н.Н. Цуканов // Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование : сборник статей : в 2 т. / под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород, 2001. – Т. 1. – 2001. – 540 с.
16. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с. : іл.